

KRAJINA*

Karolína Pauknerová

Úvod

Pojem krajina je běžnou součástí našeho slovníku, jako společenskovední koncept však počínaje druhou polovinou 20. století prodělal značné významové proměny. V současnosti lze významové pole tohoto konceptu ohraničit dvěma extrémy: na jedné straně konceptem krajiny jako teoretického/sociálního konstruktů bez vazby na materiální prostředí, na straně druhé pak představou krajiny jako čistě materiálního prostředí, které má určitý jednotný ráz a řídí se ekologickými zákonitostmi. Hlavní proud současného pojmání krajiny leží někde mezi těmito krajnostmi a většina autorů by pravděpodobně souhlasila se Simonem Schamou, který ve své knize *Landscape and Memory* (Paměť a krajina) píše, že scenerie krajiny je „stejně tak vystavěna z vrstev paměti jako z vrstev kamene“ (SCHAMA 2007, s. 5). Má tím na mysli skutečnost, že krajina není jen pouhou materialitou, která nás obklopuje, ale stejně tak se ustavuje skrze lidské vnímání a paměť. Stručně tuto skutečnost vyjádřil geograf Yi-Fu Tuan (1979, s. 6): „krajina [...] je zároveň myšlenkovou konstrukcí (*construct of the mind*) i fyzickou a měřitelnou entitou“. Krajina je tedy materiálním světem i dílem lidského rozumu; konceptualizace krajiny proto nejsou neutrální, ale vždy kulturně a sociálně podmíněné. Pojem krajiny si tak lze představit jako pouto mezi materiálním světem, který nás obklopuje, a sférou představ o tomto světě.

Krajinu a její minulost zkoumají přírodovědci – geologové, pedologové a další, ale také společenští vědci – archeologové, historici, antropologové, sociologové, geografové aj. Různé přístupy ke krajině zahrnují studium její historie a jejího rozvoje (krajinná archeologie, krajinná historie a historická geografie, environmentální historie), přemýšlení o změnách ve vnímání krajiny a výzkum vztahů mezi minulými krajinami a politickou ideologií, ekonomickou změnou a sociální strukturou (kulturní a historická geografie) (WHYTE 2002, s. 13).

V češtině je slovo krajina odvozeno od slova „kraj“, všeslovanského deverbativa ke „krajēt“ s původním významem „odřezek, konec ukrojeného“, později „vymezená část země, území“ (HOLUB – KOPEČNÝ 1952, s. 184–185). Anglický výraz pro krajinu (*landscape*) se do Anglie rozšířil spolu s obrazy holandské krajinářské

Heslo „Krajina“ je přepracovanou podkapitolou nepublikované dizertační práce autorky.

školy. Původní tvar v holandštině – *landskip* – znamenal přírodní vnitrozemskou scenerii a od 17. století také pohled na tuto scenerii či její obraz, později též oblast či kraj (HOAD 1996). Ve francouzštině užívaný výraz (*paysage*) souvisí s termínem „*paysan*“, překládaným jako sedlák, venkovan či rolník.

V dnešním společenskovědním pojetí vedle sebe paralelně existují přístupy, které 1. používají termín „krajina“ pro vyjádření toho, jak lidé chápou či vidí svět kolem sebe, jak si jej vysvětlují (BENDER 2002, s. 103; u nás např. MAUR 2006), jako propojení mezi materiálním prostorem kolem nás a idejemi, které se k němu vážou, a přístupy, které 2. tuto teoretickou debatu zcela opomíjejí a s „krajinou“ zacházejí pouze jako s termínem pro určité ohraničené území (u nás např. MATOUŠEK 2010). Oba tyto přístupy jsou legitimní a mají svou tradici, v tomto hesle se však zaměřím pouze na první typ.

Přehled konceptualizací krajiny

Podle Denise Cosgrovea je krajina způsob vidění (*way of seeing*) (COSGROVE 1998) – tedy to, co vidím a čemu zároveň rozumím. Krajina je kulturním obrazem a způsobem, jak reprezentovat a symbolizovat své okolí, jak v úvodu své knihy píše Denis Cosgrove a Stephen Daniels (1988, s. 1). V tomto pojetí je krajina územím, jehož smysl se stále kulturně a společensky vyjednává. Smysl a význam území se mění v čase spolu s tím, jak se mění estetické názory ve společnosti či náhled na využití určitých míst, jaké události se do krajiny otisknou a jak jsou připomínány, jak se mění společenské klima a postoje vůči těmto událostem atd. Krajina je vždy v procesu utváření (HIRSCH – O'HANLON 1995), jak ve smyslu svých fyzických proměn, tak i proměn názorů na ni. Rozumění konkrétní krajiny se v průběhu času proměňuje na rovině jednotlivce i celé společnosti.

Pro některé autory je krajina médiem, které v sobě může nést určité sdělení – text či příběh, který je zčásti náš, zároveň nás však přesahuje. Někdy se o krajině píše jako o palimpsestu (u nás např. GOJDA 2000). Ve starší tradici těchto textuálních metafor (např. MAITLAND 1907; HOSKINS 1979) se jedná o materiální stopy minulosti, které jsou vepsané do krajiny a které v ní lze dekodovat. Později, počínaje druhou polovinou 80. let, též v souvislosti s jazykovým obratem, se formulací „krajina jako text“ vyjadřuje skutečnost, že sociální vztahy se do krajiny zapisují, jak v materiální, tak v ideové rovině, a lze je pak v krajině číst. Užití této metafory však není neutrální. Jak varují James a Nancy Duncanovi (DUNCAN – DUNCAN 1988, s. 123), analyzujeme-li krajinu jako text, ve kterém jsou zapsány sociální vztahy, nekritické používání těchto pojmů dané sociální vztahy naturalizuje a upevňuje. V krajině se tak zhmotňují dominantní ideologie, které každodenní čtení krajiny dále posilují. Není možné oprostít se od významů, které dané krajině kultura a společnost přikládá. Proces interpretace s sebou navíc nese politické, společenské a další dopady, které opět ovlivňují i další čtení.

Vlivnou variací „krajiny jako příběhu“ (u nás např. LAPKA – CUDLÍNOVÁ 2001) jsou také různé tematizace tzv. paměti krajiny. Krajina v sobě uchovává paměť jak v podobě materiálních pozůstatků minulých časů (od pěstních klínů nalezených na zoraném poli až po zříceniny hradů a ruiny mlýnů), tak i v podobě „střípků kulturní formy“, která „vychází nad povrch samozřejmosti současného života“ (SCHAMA 2007, s. 16), čili v podobě kolektivní i individuální paměti, která

se k daným místům a krajinám váže; příkladem mohou být památné hory jako Blaník či Říp nebo pamětní kříže a aleje podél cest. Paměť krajiny, ať se jedná o národní pověst či vzpomínku jednotlivce, vázané na určitý prvek či prvky v krajině, nebo o hmotné stopy minulých dějů, se člověku vždy dává jako vyprávění. Paměť krajiny tudíž není stav či vlastnost, ale má svou linearitu, vpletenou do krajiny, do její hmoty i do její ideje.

Paměť krajiny či její smysl se však nenabízí bezprostředně; vždy zbývá něco, co nemůžeme přecíst. Krajina se nám nikdy nedává celá, vzpouzí se našemu uchopení a její unikající smysl nás provokuje (MASSEY 2006), např. k dalšímu přemýšlení o jejím významu. Z českých společenských vědců se fenoménu nečitelnosti krajiny věnoval např. Bohuslav Blažek, který ji označuje za konstitutivní rys krajiny (BLAŽEK 2001). Nečitelnost zde není negativní vlastností krajiny, nedostatkem čitelnosti, ale jejím „pozitivním fenoménem“ a „konceptem postihujícím člověka a jeho prostředí v jejich dynamické interakci“ (BLAŽEK 1999, s. 65).

V proměnách konceptu krajiny budeme rozlišovat prvotní stadium a tři jeho modifikace. V historických studiích se krajina nejprve objevuje jako „jeviště historie“, scéna, na níž vstupují dějiny lidstva, materiální kontura historie. Východiskem pro uvažování o krajině byl přístup francouzské školy Annales, která tematizovala přírodní krajinu, do níž se zapisuje historie. Někteří její příslušníci, jako Fernand Braudel, připisují této primordiální přírodní krajině velmi silnou roli. Za skutečný zvrat v zájmu historiků o krajinu lze považovat až vydání knihy *The Making of the English Landscape* (Utváření anglické krajiny) Williama G. Hoskinse (1973), v níž byla krajina pojata jako palimpsest materiálního prostředí, které v sobě nese fyzické stopy minulosti, jež lze číst „znalým okem“. Po vydání této knihy v roce 1955 se krajinná historie (*landscape history*) také začala ustavovat jako akademická disciplína. Krajinná historie studuje např. formy osídlení, polní systémy, hranice farností, místní jména apod. V Hoskinsově knize je krajina médiem, do něhož se zapisují uplynulé děje, které lze s odstupem času rekonstruovat. Druhým zlomem v konceptualizaci krajiny bylo období druhé poloviny 80. let až počátku 90. let minulého století, kdy se o krajině začaly psát (post)marxisticky orientované práce, které do problematiky krajiny vnesly témata distribuce majetku a moci, třídních rozdílů atd. Jde jim především o to, jak se do krajiny zapisuje moc, společenská i kulturní. Řadíme sem rovněž práce, které se zabývají kulturní mocí a souvisí s genderem a postkolonialismem, tedy se zásadní změnou paradigmatu ve společenských vědách přibližně od druhé poloviny 80. let. Třetí zvrat v konceptualizaci krajiny představuje konstruktivistický přístup, který se konstitoval v polovině 90. let a převládá dodnes. Vychází z přístupů předchozích, ale roli při utváření krajiny připisuje též neelitním vrstvám. Oproti marxistickému pojetí krajiny, v němž krajinu ovlivňují pouze elity, jsou v tomto pojetí do krajiny situovány všechny společenské skupiny, mohou ji utvářet a měnit.

Krajina jako jeviště historie

Kdysi bývalo podstatnou složkou dějepisu vyhraněně fyzické pojetí místa. Jules Michelet ve svých *Dějínách Francie* psal, že „bez zeměpisného základu jako by lidé, tvůrci dějin, chodili ve vzduchu jako na oněch čínských obrázcích, kde chybí země“ (DARBY 1957, s. 641). Až do doby před druhou světovou válkou pře-

vládal v přístupu ke krajině environmentální determinismus a bylo běžné přistupovat k ní jako k regionální jednotě, kterou rozhodným způsobem vymezuje příroda (OLWIG 1996).

Proměnu této představy přinesla až škola Annales, v jejímž pojetí se fyzické prostředí jeví jako něco víc než prázdna scéna (BLACKBOURN 2009, s. 28). Marc Bloch ve své knize *Apologie pour l'histoire ou Métier d'historien* (Obrana historie aneb Historik a jeho řemeslo) píše, že dějiny lidstva se mají hledat nikoli v archivech, ale „za tváří krajiny“ (BLOCH 1954, s. 26, cit. v BLACKBOURN 2009, s. 28), a Georges Duby se v *L'histoire continue* (Dějiny pokračují) ohlíží za dny, kdy chodil po venkově a zkoumal „dokument [...] otevřený slunci a životu, totiž krajinu“ (DUBY 1994, s. 27–28, cit. v BLACKBOURN 2009, s. 28). Důraz této školy na *longue durée* a kontextualizaci vnesl do zorného pole historiků i téma krajiny. O přímém zaměření na krajinu však nelze mluvit, např. Georges Duby v knize *Dimanche de Bouvines: 27. juillet 1214* (Neděle u Bouvines 27. červenec 1214) podává popis „typické pikardské krajiny“ pouze na jediné straně, kde zachycuje polohu mostu v Bouvines a její vliv na možné strategie boje (možnosti ústupu vojsk, prostor pro nasazení jízdy apod.) (DUBY 1997, s. 41).

Hlavním protagonistou změny v přístupu ke krajině v rámci školy Annales se stal Fernand Braudel. Jeho kniha *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II* (Středomoří a středomořský svět v době Filipa II.) vyšla poprvé v roce 1949 (druhá, revidovaná verze pak v roce 1966; BRAUDEL 1966) a přinesla nový pohled na minulost, založený na detailní znalosti daného území, který zahrnuje tak rozmanité skutečnosti, jako jsou lis na olivy, hrnčířství nebo záznamy o přílivu a odlivu. Braudel představuje historii Středomoří v širokém geografickém rámci od Egypta přes ruské stepi až po Německo. Jeho koncept historie, který dále rozvinul v *Civilisation matérielle, économie et capitalisme (XVe–XVIIIe siècles)* (Materiální civilizace, ekonomie a kapitalismus v 15.–18. století, BRAUDEL 1979a; 1979b; 1979c), je použit i v *Les Mémoires de la Méditerranée* (Paměti Středomoří, BRAUDEL 1998). Tato kniha začíná vyprávět historii Středomoří od mořského dna, které tvoří písek, jíla a vápenec, z nichž Egypťané vytvořili své hrobky a Maltané stavěli své chrámy, a pokračuje historií Feničanů, Etrusků, Řeků a Římanů, obyvatel Mezopotámie a Egypta, kteří stvořili své světy v prostředí, jež ohraničovalo a utvářelo Střezozemní moře. Všechny uvedené příklady Braudelových studií o Středomoří definují krajinu jako přirozenou či přírodní (*primordial*), do níž se zapisuje lidské jednání. S primordiálním pojetím krajiny se setkáváme rovněž u dalších autorů školy Annales (O'KEEFFE 2007, s. 4).

prostor ↑ 40
společnost
↑ 123

Historie krajiny

Jak již bylo uvedeno, počátek oboru historie krajiny (*landscape history*) je spojován s knihou *The Making of the English Landscape*, kterou v roce 1955 publikoval anglický historik William George Hoskins (1973). Hoskins (1908–1992) studoval historii anglické krajiny a jako první vyvrátil představu, že tzv. anglická krajina vznikla v 18. století a zformoval ji proces ohrazování pozemků (*enclosures*). Kniha představuje chronologický přehled anglické historie (od předřímských dob až k válečné Anglii), kterou Hoskins sleduje ve fyzických dokladech –

budovách, polních systémech apod. Ty sice může vidět každý, ne každý je však umí dekódovat.

„Krajiny, na které jsem se díval před mnoha lety, byly i tehdy více než pouhé scenerie a já chtěl vědět, co říkají. Teď se už trochu vyznám v jejich kódu a vím, jak ho vyluštit,“ uvádí Hoskins v jedné ze svých dalších prací (HOSKINS 1979, s. 6). V jeho pojetí je krajina médiem, ve kterém jsou zakódovány informace o historii, a člověk má možnost, pakliže se kód naučí, rozluštit v terénu stopy těchto minulých dějů. Jinak řečeno, člověk může v krajině „číst“ historii – a toto „čtení“ se otevírá pouze odborníkům, přestože tytéž tvary terénu vidí všichni. Pro takto definovaný koncept krajiny bývá používána metafora „krajina jako palimpsest“ (z českých autorů s ní pracuje např. Martin Gojda, 2000). Tato metafora je však mnohem starší, lze ji vystopovat až u Frederika Williama Maitlanda, anglického právníka a historika, který se zabýval mj. tzv. knihou posledního soudu a psal o vojenské mapě (*ordnance map*) jako o „báječném palimpsestu“, který se učí luštit (MAITLAND 1907, s. 15). V roce 1948 Hoskins založil *Centre for English Local History* (Centrum anglické lokální historie) na univerzitě v Leicesteru, které existuje dodnes a pokračuje v jeho tradici. Hoskinsova kniha inspirovala množství historiků (nejnověji např. HUNTER 1999; MORRIS 1989; RACKHAM 2001), ale i běžnou veřejnost. Výzkum v Hoskinsově tradici, jak píše Scott R. Hutson (2008, s. 433), vyžaduje vybrat si malou oblast, například středověkou vesnici a její okolí, a prozkoumat ji s pomocí analýzy map, bádání v archivech a detailní práce v terénu.

Už v 50. letech zkoumal Hoskins krajinu a ukazoval, jak se v britském kontextu historie obývání a využívání krajiny materializovala v zakřivení cest či uspořádání živých plotů: „O každých pár čtverečních palcích [vojenské mapy] by se dala napsat kniha. Je to jako Bruegelův obraz či velká symfonie“ (HOSKINS 1973, s. 3). Hoskins chápal krajinu jako palimpsest, tj. útvar, který zahrnuje více vrstev, přičemž starší vrstvy nejsou bezprostředně viditelné a k jejich odkrytí je zapotřebí určité techniky. Porozumění krajině v Hoskinsově pojetí umožňuje informované čtení materiálních stop minulosti v krajině, smysl krajiny je její minulostí určován. Jak Hoskins píše: „Anglická krajina sama je pro ty, kdo vědí, jak ji správně číst, nejbohatším historickým pramenem, který máme“ (IBID., s. 14). Ve své nejslavnější knize *The Making of the English Landscape* (Utváření anglické krajiny, HOSKINS 1973) ukazuje příběh Anglie jako proces, který započal tím, že lidé vyklučili lesy a přivlastnili si bažiny, slatiny a vřesoviště a z divočiny vydobyli pole, pak vybudovali ulice, cesty a silnice, zbudovali města, vesnice, postavili panská sídla a parky, které je obklopují, vyhloubili doly a vykopali kanály, atd. V kostce tedy tento proces zahrnuje „vše, co proměnilo přírodní krajinu“ (IBID., s. 14).

Fakt, že Hoskinsův přístup byl aktuální do druhé poloviny 80. let, ilustrují práce Tadhga O'Keeffeho. Krajinu charakterizuje pomocí metafory plátna, na něž lidé malují své obrazy. Tato metafora přitom popisuje krajinu tak, že lidé v počátku nejsou její součástí. Krajina-plátno vzniká sama o sobě, není třeba, aby byla obydlená ani aby se o ní mluvilo či přemýšlelo. Lidské jednání ji může změnit, není však sociálně produkovaným prostorem. V tomto pojetí má krajina přírodní a kulturní vrstvy; historické práce o krajině (krajinách) pak začínají popisem přírodního prostředí, který předchází diskusi o jejich kulturních rysech (O'KEEFFE 2007, s. 3), jež jsou silně zakořeněné a jsou zdrojem mnoha informací pro krajiněhistorický průzkum.

Krajina a moc

Alternativní pohled na krajinu přináší období druhé poloviny 80. let, kdy do krajinného diskursu vstupují (post)marxisticky orientované přístupy. Do té doby většina badatelů v oblasti společenských věd zacházela s krajinou jako s přirozeně vzniklým prostředím, do něž lidé vpisují svou historii. Od poloviny 80. let se objevují témata distribuce majetku a moci či třídních rozdílů (přehledně např. Stephen Daniels, 1989).

V (post)marxistické představě je krajina sociálně vytvářená, kartograficky reprodukována a užívána. Moc představuje její operační či řídicí systém a klíčovými tématy jsou mocenské vztahy, vlastnictví, řízení a manipulace. Příkladem tohoto přístupu by mohla být studie Edwarda Saída *Jane Austen and Empire* (Jane Austenová a impérium, SAID 1989). V této práci analyzuje Said román *Mansfield Park* (Mansfieldské panství) od Jane Austenové z roku 1814 a ukazuje, jak rozdílné jsou krajiny sluhů a pánů, jak odlišně je formuje moc, přestože se nacházejí ve stejném fyzickém prostoru. Mezi nejznámější knihy o krajině a moci patří kolektivní monografie *Landscape: Politics and Perspectives* (Krajina. Politika a perspektivy), jejíž editorkou byla Barbara Bender (1993), či kniha *Landscapes of Power: From Detroit to Disney World* (Krajiny moci. Od Detroitu k Disneylandu), editovaná Sharon Zukin (1991).

Období druhého obratu pravděpodobně nejlépe reprezentuje kolektivní monografie *Landscape: Politics and Perspectives* (Krajina. Politika a perspektivy), editovaná Barbarou Bender (1993). Krajina je v této práci chápána jako termín, který je produktem kapitalismu a nese v sobě konkrétní zkušenost specifického elitního způsobu nahlížení krajiny. Autoři knihy zkoumají krajinu jako něco, co se proměňuje v čase, co lze zakoušet, co je však dominantně dáno historickými podmínkami a umístěním v prostoru. Cílem publikace je dle její editorky, „[1.] podpořit uznání mnohosti zkušeností [s krajinou] v čase a prostoru, v každé chvíli a na každém místě; [2.] relativizovat ‚naše‘ vlastní zkušenosti a ukázat, že jsou jedinečné, ale také že jsou součástí určitého procesu, a tudíž neustále otevřené reformulacím; a konečně [3.] prozkoumat způsoby, jak si lidé aktivní v různých oblastech a s různým stupněm moci přivlastňovali své krajiny a jak o ně bojovali“ (IBID., s. 17). Jednotlivé příspěvky v širokém časovém a prostorovém rámci analyzují kulturní a politická specifika různých krajin, jak jsou zakoušeny krajiny a její historie vybojovávány, vyjednávány a vytvářeny.

V tomto období vznikla také vlivná publikace *The Iconography of Landscape* (Ikonografie krajiny, COSGROVE – DANIELS 1988), v níž se její autoři Denis Cosgrove a Stephen Daniels zaměřili na ikonografické studium západní krajiny. Ukazují její vývoj od 16. do 19. století a analyzují konceptuální posun od krajiny-malby přes krajinu jako třídně definovaný způsob nahlížení, jako egocentrický, perspektivistický, nadřazený a všezahrnující pohled až k vytváření krajin a krajinných zahrad. Tento trend interpretace krajiny se v současnosti posunul k postkoloniálním analýzám imperiálního pohledu (*imperial eye*) a turistického pohledu (*tourist gaze*), případně k analýzám politiky kulturního dědictví (*politics of heritage*).

Kromě výše zmíněných prací do tohoto proudu patří též knihy, jež krajinu považují nikoli výlučně za objekt, který lze vidět, či text, který lze číst, nýbrž za

nástroj kulturní moci, jež vytváří národní a sociální identity. Tento typ publikací reprezentuje např. kolektivní monografie *Landscape and Power* (Krajina a moc), editovaná W. J. T. Mitchellem v roce 1994. Mitchell v ní tvrdí, že posun na poli studia krajiny nastal tehdy, když badatelé přestali krajinu chápat jako pasivní a začali ji vidět jako aktivní – pro tento posun užívá termíny „krajina jako podstatné jméno“ (*landscape-as-noun*) a „krajina jako sloveso“ (*landscape-as-verb*). Ve své úvodní stati rovněž píše, že kulturní studia nutně musí ke krajině přistupovat jako k „nástroji kulturní moci, či možná dokonce vykonavateli moci“ (MITCHELL 1994, s. 1–2).

Analýza kulturní moci je i tématem knihy Johna Shorta *Imagined Country: Society, Culture and Environment* (Představy krajiny. Společnost, kultura a prostředí), která se týká navzájem souvisejících mýtů, ideologií a textů spojených s pojmy divočiny, venkova a města a s představami stojícími v jejich pozadí (SHORT 1991, s. xvi–xvii). Jeho kniha uvedené sady představ dekonstruuje a dokazuje, že není nic tak sociálního jako naše představy o fyzickém prostoru. V tomto pojetí je krajina termín, který v sobě nese dominantní ideologie, dané kulturní či jinou mocenskou převahou. Krajina je chápána jako produkt kapitalismu, západního vidění světa, patriarchálního, elitního či jinak nadřazeného specifického způsobu nahlížení, které formují materiální prostředí.

Krajina a konstruktivismus

Na konci 20. století se otevřel prostor pro kritický zájem o krajinu. Třetí obrat v promýšlení konceptu krajiny představuje konstruktivistický přístup, který se vyprofiloval v polovině 90. let a ve své mírnější verzi stále převládá. Oproti předchozímu pojetí, které akcentuje moc a skutečnost, že z ovlivňování krajiny jsou sociálně/kulturně slabí vyloučeni, konstruktivismus zdůrazňuje, že krajinu mění nejen specifické (elitní) skupiny, nýbrž že ji užívají a svým vztahováním se k ní spoluutvářejí všichni aktéři. Koncept tedy vyrůstá z analýzy vztahu všech příslušníků určité kultury k dané krajině. V rámci tohoto přístupu se objevuje také zájem o identitu místa, která vzniká spojením sociálních procesů, jimiž se utvářejí představy o regionu a krajině, a praktik, jakými dané společnosti vytvářejí „obyvatelná“ místa, tj. místa, jejichž identita je sdílena komunitou (JONES – OLWIG 2008, s. X).

Do tohoto proudu patří i snahy o subjektivní přístup ke krajině (např. TILLEY 2008). Pro takto konceptualizovanou krajinu se někdy užívá termín *mindscape*, krajina mysli či krajina jako produkt mysli (O'KEEFE 2007). Asi nejpregnantnější shrnula tento přístup Barbara Bender (2002, s. 103), podle níž koncept krajiny, tj. jak rozumíme tomu, co je krajina, vyrůstá z toho, jak lidé rozumí světu, který je obklopuje, a jak se do něj zapojují.

Příkladem konstruktivistického pohledu na krajinu je kniha Davida Blackbourn *The Conquest of Nature: Water, Landscape, and the Making of Modern Germany* (česky vyšlo pod názvem *Podmaňování přírody: Voda, krajina a vývoj moderního Německa*), která podle autora „podává výpověď o nátlaku, ale i o souhlasu“ (BLACKBOURN 2009, s. 19). Autor v ní mj. analyzuje étos, který se v moderním Německu pojil s odvodněním močálů. Zatímco liberálové a socialisté ještě po polovině 20. století v souvislosti s odvodňováním mluvili optimisticky

o „překování děl v pluhu“, historická skutečnost byla jiná. Odvodnění močálů nebylo mravním protipólem války, ale spíše jejím vedlejším produktem, či dokonce pomocným prostředkem. Ve skutečnosti bylo odvodňování močálů součástí re-kultivačních projektů Fridricha Velikého a „odstraňovalo temné brlohy, v nichž se skrývali dezertéři a které překážely pochodovému proudu Fridrichovy vojenské mašinerie“ (IBID., s. 18).

Z konstruktivistického hlediska je krajina ustavována nejen příslušníky elitních skupin, ale všemi členy dané kultury. Paměť krajiny je její specifickou vlastností, je to zvláštní modus, v němž k nám může krajina promluvit jako k jednotlivcům i jako k příslušníkům určité kultury. Do proudu konstruktivistických přístupů ke krajině lze zařadit konečně knihu Simona Schamy *Landscape and Memory* (Krajina a paměť, SCHAMA 2007), která poprvé vyšla v roce 1995. Část východisek sdílí autor s Hoskinsem, když tvrdí, že krajina se nejprve ustavuje v rozumu a teprve poté jí lze zakusit smysly (IBID., s. 5) (stejně tak podle Hoskinse musíme nejprve krajině porozumět a teprve následně ji můžeme zakoušet). Schamovu krajinu však nelze chápat jako pouhou materii. Vztah člověka a krajiny interpretuje Schama jako dialog: „Krajina v Schamově pojetí představuje jakousi mýtotočnou (kulturotčnou) podkladovou materii historie“ (ČINÁTL 2007, s. 125). Krajina je u Schamy něco, co se ustavuje skrze rozum a paměť. Tomu, co leží za okenní tabulí našeho vnímání (parafrázuje Simon Schama přednášku Reného Magritta z roku 1938), je třeba nejdříve dát strukturu, než dokážeme náležitě rozeznat jeho formu, natož pak čerpat potěchu z jeho vnímání. A tím, co tuto strukturu vytváří, je kultura, konvence a poznání, které obrazy na sítnici odívají vlastnostmi, jež vnímáme jako krásu (SCHAMA 2007, s. 11). Paměť krajiny nás propojuje s naší vlastní minulostí. Děje se tak prostřednictvím místa, které k nám „promluví“ a vyjeví svou spojitost se starobylými představami o lese, hoře či řece: „Zvědavý objevovatel tradic tu a tam klopytne o cosi, co vyčnívá nad povrch samozřejmosti současného života, načež se dá do odkrývání, objevuje kousičky a střípky kulturní formy, již jako by nebylo možné souvisle rekonstruovat, která jej však zavede hlouběji do minulosti.“ (IBID., s. 16). Schama argumentuje, že krajina je především produktem kultury. O Yosemiteském parku píše: „I u krajin, jež pokládáme za naprosto netknuté naší kulturou, se může při bližším ohledání ukázat, že jsou jejím produktem. *Krajina a paměť* dosvědčuje, že tato skutečnost není důvodem k pocitu viny, ne ke smutku, ale k oslavě. Nebo bychom snad spíše chtěli, kdyby Yosemite, přes veškerou svou přelidněnost a přeeponovanost, nebyl nikdy objeven, zmapován, přeměněn na park?“ (IBID., s. 8). Studium vztahu historické paměti a objektů je velkým přínosem francouzské historiografie. Objekty, na něž je paměť vázána, bývají nazývány místy paměti (*lieux de mémoire*). Mohou jimi být památky jako pomníky a budovy, ale i písně, přírodní výtvořy, umělecká díla, zkrátka cokoli, co je spojeno s určitým příběhem, upevňuje symbolický význam a pomáhá stabilizovat samotnou paměť a zajišťuje její kontinuitu (NORA 1989); srov. zejména sedmidílnou řadu (NORA 1984–1992) či pro Německo (FRANÇOIS – SCHULZE 2001).

Shrnutí a výhledy

Pro konceptualizaci krajiny je klíčový vztah mezi fyzickým prostředím a lidskou společností, resp. představami, které si daná společnost s určitým prostředím spojuje. Právě proto se zkoumání krajiny stalo významnou součástí historického bádání. Jelikož krajina propojuje fyzický svět se světem představ, její systematická analýza vyžaduje interdisciplinární rozhled (a texty o ní proto vždy čerpají z různých disciplín, jsou zčásti lingvistické, filosofické, antropologické, geografické atd.). Obtíž při tematizaci krajiny prohlubuje i to, že výše přiblížené přístupy

vedle sebe paralelně existují v různých formách. V hrubých rysech však lze říci, že koncept „krajiny“ prošel podobným vývojem jako jiné koncepty v rámci společenských a historických věd (od textuálních metafor po jazykový a kulturní obrat).

Krajina je ze své podstaty živoucí koncept, napíná se a proměňuje podle toho, jak se mění fyzické prostředí a společnost či kultura, která v něm žije, a proto psát o ní není nikterak snadné. Příklady úspěšných historických studií o krajině jako Schamova *Krajina a paměť* (2007) či *Místa paměti* (1984–1992) Pierra Nory však vyzývají k následování. Rovněž česká krajina skýtá pro historika více než analýzy barokních a industriálních krajin. Prozatím velmi málo se u nás objevují snahy o analýzy a interpretace moci vpisované do krajiny či interpretace politiky kulturního dědictví (*politics of heritage*) a turistického pohledu (*tourist gaze*). Málo probádaným pojmem je i samotná „českosť“ české krajiny.

paměť
↑ 250–252